

Motion till riksdagen

1989/90:Ju820

av Rolf Dahlberg m.fl. (m)

Unga brottslingar

Moderata samlingspartiet har i en partimotion 1989/90:Ju802 av Carl Bildt m.fl. angående ökad rättsstrypghet angivit sin principiella inställning beträffande den enskildes rättsstrypghet i vårt samhälle.

I denna motion behandlar vi frågor gällande unga brottslingar.

Tonåriga förbrytare

Många brott begås av unga människor. Av misstänkta gärningsmän 1988 var 19 % mellan 15 och 19 år samt 20 % mellan 20 och 24 år. Särskilt när det gäller olika former av tillgrepsbrott är ungdomar gärningsmän. Drygt 40 % av gärningsmännen vid inbrott är 20 år eller yngre. Det är oftast yngre personer som förövar biltillgrepp. 1988 var 66 % mellan 15 och 24 år. Nära 40 % av alla skadegörelser i bl.a. klotter utförs av ungdomar i åldern 15–20 år.

Det helt övervägande antalet ungdomar som begår brott gör sig skyldiga endast till mindre allvarliga brott vid enstaka tillfällen. Men det finns en grupp som inte upphör med sin brottsliga aktivitet utan tvärtom ökar den genom att begå fler och svårare brott. Många tonåringar har utvecklat omfattande vanebrottslighet. Vi har t.o.m. fått unga lagöverträdare som svarar för organiserad brottslighet.

JO kritiserar ungdomsvårdsskolorna

Enligt 31 kap. 1§ brottsbalken kan den som är under 21 år och som begått en brottslig gärning enligt domstolsbeslut överlämnas åt socialnämnden, som skall "föranstalta om erforderlig vård inom socialtjänsten". Även enligt andra bestämmelser i brottsbalken finns vissa spärrar mot att döma unga lagöverträdare till vissa påföljder. När det gäller yngre brottslingar blir påföljden ofta överlämnande till vård inom socialtjänsten.

Först och främst används socialtjänstlagen av den sociala myndigheten. Det rör sig då om frivilliga åtgärder. Den unge och hans föräldrar måste samtycka till den behandlingsplan som socialmyndigheten föreslår. Men det kan även fattas beslut att den unge skall intas på ett s.k. § 12-hem. Hemmen är tillkomna för vård av unga som behöver stå under särskilt noggrann tillsyn. § 12-hemmen kallades tidigare ungdomsvårdsskolor. Det begreppet klagör bättre vad hemmens uppgift är. Som ett led i vården på ett sådant hem får

den intagne vistas på en läsbar enhet. En sådan vistelse får dock enligt huvudregeln pågå under högst två månader.

Man föreställer sig att de sociala myndigheterna med dessa insatsmöjligheter borde kunna komma till rätta även med ungdomar som gjort sig skyldiga till allvarliga brott. Men så är inte fallet.

Den 1 januari 1983 övergick huvudmannaskapet för de dåvarande ungdomsvårdsskolorna från staten till landstingskommuner och primärkommuner. Samtidigt förändrades bl.a. de ekonomiska villkoren för hemmen.

Justitieombudsmannen Tor Sverne redovisade under våren 1987 en undersökning av bl.a. § 12-hemmen. I undersökningen framhålls att de unga som får vård i hemmen kommer från mycket svåra förhållanden. De har ofta under lång tid varit föremål för socialtjänstens insatser. I flera fall föreligger hos eleverna – även i unga åldrar – ett uttalat missbruk av narkotika eller alkohol. Ofta är missbruket förenat med kriminalitet. Grova våldsbrott har i flera fall utgjort grunden för intagningen. För dem och många andra är vård på hemmen det enda alternativet till kriminalvård. Enligt Sverne är det fråga om en "svårt störd grupp unga som under lång tid behöver kvalificerade insatser från väl utbildad personal".

Sverne riktar stark kritik mot § 12-hemmens sätt att fungera efter omorganisationen 1983. Enligt Sverne finns det en påtaglig risk för att hemmen förlorar sin karaktär av en specialistfunktion för de mest störda ungdomarna. Han menar att det är angeläget att man allvarligt överväger i vilka former och under vilka förutsättningar man skall ta ansvar för gruppen svårt störda ungdomar. Sverne menar vidare att det finns skäl att överväga möjligheterna att förlänga värden på läsbara enheter om synnerliga skäl finns. Han är slutligen kritisk till hur eftervården går till. Ofta förlorar § 12-hemmet kontakten med den unge utskrivne. Det vore lämpligt att hemmet behöll ett formellt ansvar för den unge under en längre tid än vad som för närvarande tillämpas.

Morgondagens vanebrottslingar?

För den som i egenskap av exempelvis socialassistent, polis eller domare kommit i kontakt med unga lagöverträdare innebär Svernes undersökning inte någon överraskning. Det har sedan lång tid varit känt att påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten fungerar mycket dåligt när det gäller att återföra unga brottslingar till ett ordnat och laglydigt liv. Ett slående exempel på hur socialtjänsten fungerar redovisas i en dom i högsta domstolen under sommaren 1987 (NJA 1987 s. 520).

Åtalad i målet var en 19-åring, Poul. Poul befanns skyldig till över 100 brott, varibland ingick ett stort antal stölder, bl.a. grova sådana, samt ett rån riktat mot en ensam kvinna, vid vilket en kniv användes. Brotten genomfördes under loppet av mindre än ett år och blev efter hand fler och grövre. Poul hade varit omhändertagen enligt LVU sedan slutet av år 1982 och hade även dessförinnan varit föremål för åtgärder från sociala myndigheters sida. Brotten begicks under de fem tillfällen då han avvek från det hem han var intagen på. Det kan tilläggas att Poul hade beviljats åtalsunderlåtelse tolv gånger med början hösten 1983. Sedan tingsrätten förordnat att Poul med stöd av 31 kap. 1 § brottsbalken skulle överlämnas åt socialnämnden för erforderlig

vård inom socialtjänsten ändrades domslutet i överinstanserna till fängelse ett år.

Det aktuella rättsfallet är visserligen ovanligt på grund av det stora antal brott som skulle bedömas vid ett enda tillfälle. Men det är ingen hemlighet att det finns fler ungdomar än Poul som kan fortsätta år ut och år in att utveckla en vanebrottslighet utan att någon effektiv motåtgärd sätts in. Gång på gång beviljas åtalsunderlåtelse eller sker överlämnande till vård inom socialtjänsten. I Stockholm har socialförvaltningen låtit gravt brottsbelastade ungdomar företa en lång seglats som avslutats på Mallorca. Det säger sig självt att detta av såväl berörda ungdomar som omgivningen snarast uppfattas som en belöning för brottslig verksamhet.

Inte så få ungdomar som konstant begår skiftande brott är formellt omhändertagna. De har varit placerade på ungdomsvårdsskolor men varit så svårhanterliga och våldsamma att de fått flytta hem. Där har den kriminella verksamheten återupptagits.

Dagens vanebrottslingar

En liten grupp kriminellt belastade personer – ofta med grava missbruksproblem – svarar för en oproportionerligt stor andel av begångna brott. Ca 3 % av alla misstänkta, ca 2 500 personer, står för nära 40 % av det totala antalet uppklarade brott (BRÅ forskning 1987:5). Samma fenomen kan – beträffande vissa stöldbrott – uttryckas på ett annat sätt:

”För att återvända till bostadsinbrotten, bilstölderna och stölderna från/ur motorfordon visar således olika kriminologiska undersökningar att ca tre fjärdedelar av samtliga brott begås av ca 8.000 personer. En promille av totalbefolkningen svarar alltså för 75 % av brottsvolymen.” (Leif G W Persson i skriften Om offentlig och privat kriminalpolitik. BRÅ 1988)

Leif G W Persson har i den nämnda skriften gjort ett försök att teckna en bild av den typiske vaneförbrytaren. Denne, Patrik, är 25 år och är i polisregistret noterad för drygt 200 brott, varav 60 bostadsinbrott. Eftersom så få brott klaras upp är Patriks verkliga brottslighet dock betydligt högre. Troligen har han begått 400 eller 500 bostadsinbrott. Sammantaget kan man anta att Patrik har begått ca 10 000 brott. Kostnaden för denna brottslighet uppskattar Persson till ca 5 milj. kr. Men till detta skall läggas ungefär 11 milj. kr., som avser kostnader för barn- och ungdomshem, sjukhus, fängelser, polis, domstolar och andra myndigheter.

Man måste tyvärr utgå ifrån att många av de högaktiva ungdomsbrottslingar som beskrivits ovan kommer att följa en bana som liknar Patriks. Så som visats i svenska kriminologiska undersökningar är det sannolikt att ett flertal också kommer att bli sprutnarkomaner och dö tämligen unga. Under sin brottsaktiva tid kommer de att leva ett liv i misär, belasta samhället med stora kostnader och åsamka ett stort antal brottsoffer lidande.

Politiska beslut har ökat brottsligheten

Kan politiker ställas till ansvar för ungdomsbrottsligheten? Ja, delvis. Ingen kan ge en heltäckande förklaring till varför brott begås och hur man skall kunna förhindra dem. Men det finns vissa faktorer som enligt vår mening

påverkar brottsutvecklingen i negativ riktning. I detta sammanhang har socialdemokraterna ett särskilt ansvar.

Polisens resurser har urgröpts. Sedan socialdemokraterna tillträdde 1982 har genomgående alltför få poliser utbildats. Polisväsendet befinner sig nu i kris. Polisen saknar ofta resurser att ingripa då brott begås. Tidigare kunde polisen avdela personal som särskilt ägnade sig åt ungdomsgängen. Så är det inte längre.

På grund av bristfälliga resurser inom rättsväsendet kan det ta lång tid innan en ung persons brott resulterar i någon reaktion.

Utrymmet för s.k. åtalsunderlåtelse har vidgats under socialdemokratiskt styre. Åtalsunderlåtelse betyder att den som har begått ett brott slipper varje form av påföljd. Inte minst unga människor beviljas åtalsunderlåtelser.

Som visats ovan fungerar inte socialtjänsten beträffande unga brottslingar. Redan i januari 1988 krävdes i en moderat partimotion i riksdagen att det snarast måste skapas § 12-hem som på ett betryggande sätt kan ta hand om unga lagöverträdare och återföra dem till ett normalt liv. Det moderata kravet har därefter – tyvärr förgäves – upprepats. I ett annat lagstiftningsärende uppgav regeringen under hösten 1989 att statsbidragen till § 12-hemmen skall göras om i syfte att öka differentiering och regional samordning. Detta kommer enligt vår mening endast att kunna bli ett litet och otillräckligt steg i rätt riktning.

Detta måste göras!

Om vi skall komma till rätta med ungdomsbrottsligheten måste många ändringar göras i det nuvarande systemet. I detta sammanhang skall särskilt § 12-hemmens roll diskuteras.

Förbättra värden på § 12-hemmen

Det behövs fungerande § 12-hem som kan ta hand om de mest kriminellt belastade ungdomarna. En sådan fråga bör behandlas med största snabbhet. Det har nu gått mer än två och ett halvt år sedan JO:s utredning kom och snart två år sedan moderaterna tog upp frågan i riksdagen. Det kommer att ta ytterligare tid innan några som helst ändringar genomförs. Hur många unga människor kommer under denna tid att ha hunnit fastna för gott i vanebrottslighetens mönster? De som skjuter en reform fram i tiden visar enligt vår mening okänslighet både för de ungdomar som kommit snett och för de offer som kommer att drabbas av brottslighet.

Finns viljan kan lagändringar genomföras snabbt. Det finns anledning att erinra om hur hastigt lagstiftningsarbetet bedrevs då pensionsskatten skulle genomföras. Även den senaste skatteomläggningen har behandlats med påfallande brådska. Det är svårt att känna respekt för en regering som visar initiativkraft då det är fråga om att höja skatter men håller armarna i kors då det är fråga om att ingripa till människors skydd.

Det är uppenbart att det krävs speciella insatser för yngre personer som visat kriminellt eller asocialt beteende. Det bör vara statens – inte landstingens eller kommunernas – ansvar att tillhandahålla de särskilda vårdresurser som behandlingen av denna typ av ungdomar kräver. Det är fråga om förhål-

landevis få personer som är i behov av sådan kvalificerad vård. Det är då lämpligt att koncentrera resurserna och ha ett centralt intagningsförfarande.

Det bör bli möjligt att förlänga den unges vistelse på låsbar enhet till längre tid än de två månader som gäller enligt huvudregeln idag. Detta för att garantera att unga inte avviker innan man hunnit motivera dem till en mera ordnad livsföring. Även eftervården måste förbättras.

Inrätta särskilda hem under kriminalvårdsstyrelsen

Beträffande unga personer över 15 år som dömts av domstol för brottslighet bör en särlosning införas. Hem som skall ta hand om denna kategori av unga bör ligga under kriminalvårdsstyrelsen. Det är logiskt att låta kriminalvårdsstyrelsen vara ansvarig för driften av dessa hem eftersom det ju är fråga om en av domstol utdömd påföljd för brott. Styrelsen har för övrigt redan ansvaret för den verksamhet som sker i frivårdsorganisationen. Påföljden bör inte benämnas vård inom socialtjänsten utan "särskild vård". Genom en sådan förändring betonas vidare allvaret i reaktionen. De som kommer att ådömas sådan vård har regelmässigt svår och omfattande brottslighet bakom sig. Hemmen skall självfallet – liksom i nuläget – vara inriktade på att tillgodose kvalificerade behandlingsbehov hos svårt störda ungdomar. De vidgade möjligheterna att utnyttja låsbara enheter skall givetvis finnas även för dessa skolor.

Det bör vara möjligt att öppna hemmen redan under 1990 om frågan prioriteras. Inrättandet av sådana hem kommer för det första att rädda unga människor från ett liv i misär. För det andra kommer brottsligheten att minska genom att de mest belastade omhändertas. De kommer därmed att förhindras att begå ytterligare brott och vidare inte längre – så som idag är fallet – utgöra drivande krafter i ungdomsgången. För det tredje kommer hemmen att få en allmänpreventiv verkan. De kommer att ha en avskräckande effekt på unga personer som överväger att begå brott. Hemmen kommer så att säga att ge straff och vård samtidigt.

Stopp för "utstraffning" från § 12-hem

Som ovan anfördes förekommer det att gravt brottsbelastade unga människor som omhändertas och placeras på § 12-hem, därefter får lämna hemmet efter kort tid eftersom de är alltför svårhanterliga och våldsamma. Det har hänt att unga människor redan efter en eller annan dag blivit utskrivna från hemmen. Detta är självfallet oacceptabelt. Är det så att en brottsbelastad ung person har placerats på ett hem skall denna vistelse givetvis inte avbrytas bara för att den unge fortsätter att begå brott, exempelvis i form av olaga hot, våld eller skadegörelse. Tvärtom visar ju en sådan reaktion att behovet av vistelse på § 12-hem är synnerligen väl motiverat. Nuvarande möjlighet till utskrivning av sådana ungdomar bör upphävas.

Sociala myndigheter måste ingripa mera bestämt mot unga

Vidare bör de sociala myndigheternas möjligheter att ingripa mot ungdomar som gjort sig skyldiga till brott eller påbörjat missbruk stärkas. Myndigheterna måste kunna vidta åtgärder även om det sker mot den unges vilja. Det

bör exempelvis bli möjligt att utfärda förbud för den unge att vistas i vissa miljöer eller förelägga personen att lämna urinprov för kontroll av att narkotikamissbruk inte fortsätter.

Mot. 1989/90
Ju820

Polisens resurser måste förstärkas

Polisens resurser måste förstärkas. Vi upplever nu en poliskris. Detta gynnar brottsligheten och gör det möjligt för unga personer att fastna i ett kriminellt beteende. Det leder också till stora svårigheter för personalen i polisväsendet, vilket kan resultera i ytterligare försvagning av polisens resurser, till exempel genom ökad avgång.

Utred brott av unga personer snabbare

Enligt gällande lag skall en domstol behandla ett brottmål gällande unga lagöverträdare inom 14 dagar från det att åtal väckts. När det gäller polisutredningen av samma brott finns emellertid ingen tidsgräns. Då gäller endast ett allmänt krav på att utredningen (förundersökningen) skall bedrivas skyndsamt. I praktiken kan förundersökningen dock pågå under tämligen lång tid. Det är inte ovanligt att det kan dröja upp till ett halvt år innan åtal väcks.

Just när det gäller unga brottslingar är dock snabbhet i reaktionen av stor betydelse. Det bör därför införas någon form av tidsgräns för när en förundersökning gällande en ung brottsling skall vara avslutad. Vi menar att målsättningen bör vara att förundersökningen skall vara fullbordad inom en månad från brottet om gärningsmannen är under 21 år.

Registrera ungdomsbrottslingar under 15 år

Det måste bli tillåtet för polisen att registrera unga lagöverträdare. Därmed förbättras möjligheterna till effektiva ingripanden. I nuläget kan en 15-åring som grips av polis för ett brott framstå som helt "ren". I själva verket har den unge kanske begått hundratals brott tidigare. Givetvis skall uppgifterna vara sekretesskyddade.

Samtidigt blir det möjligt att upprätta statistik över brott av unga under 15 år. Sådan existerar inte idag vilket är en klar nackdel då åtgärder mot ungdomsbrottsligheten kommer ifråga. Man känner ju inte till omfattningen av brottsligheten.

Inför på försök jourdomstolar för unga brottslingar

Jourdomstolar för unga brottslingar bör införas på försök. Sådana domstolar skulle beträffande vissa typer av brott kunna medföra att reaktionen följde praktiskt taget i direkt anslutning till brottet. I vart fall i storstadsområden bör jourdomstolar kunna bli ett värdefullt bidrag till rättsväsendet.

Färre rapporteftergifter och åtalsunderlåtelse

Nuvarande möjligheter till rapporteftergift och åtalsunderlåtelse måste minska. Utgångspunkten skall vara att ett brott alltid skall följas av en reaktion. Annars kommer lagöverträdare i alla åldrar att förlora respekten för lagar och rättsväsende.

Enligt 30 kap. 5 § brottsbalken finns vissa restriktioner då det gäller att ådöma yngre människor fängelse. Regeln lyder:

För brott som någon begått innan han fyllt arton år får rätten döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl.

För brott någon begått efter det att han fyllt arton men innan han fyllt tjuugoett år får rätten döma till fängelse endast om det med hänsyn till gärningens straffvärde eller annars finns särskilda skäl för det.

Det är befogat med inskränkningar då det är fråga om att döma personer under 18 år till fängelse. Det finns dock anledning att överväga ändringar i övrigt. Då det gäller begränsningarna för dem som är mellan 18 och 21 år skall följande noteras. Tidigare fanns påföljden ungdomsfängelse vilken under vissa förutsättningar avsågs nyttjas beträffande denna ålderskategori. Trots att ungdomsfängelse avskaffades 1979 kvarstod begränsningen beträffande 18–21-åringarna.

Enligt kommentaren till brottsbalken gäller följande då det blir aktuellt att utdöma påföljd för den aktuella kategorin: "Kravet på särskilda skäl innebär att det erfordras starkare allmänpreventiva skäl för tillämpning av fängelse när den tilltalade inte fyllt 21 år än eljest. Om fängelse ådöms jämte skyddstillsyn är dock i 28:3 BrB tillämplig även för denna åldersgrupp. Fängelse skall alltså användas endast om ett frihetsberövande prövas vara oundgängligen erforderligt med hänsyn till allmän laglydnad. För ungdomar i åldern 18–21 år bör således fängelse som ensamt straff i huvudsak övervägas endast när brottsligheten varit särskilt svår eller omfattande eller om fråga är om upprepade återfall i grov brottslighet samt vid sådana brottstyper, exempelvis trafikbrott, där kortare frihetsstraff är den normala påföljden". (Kommentaren avser tidigare gällande 26 kap. 4 §, vilken regel i sak oförändrad förts till 30 kap. 5 § andra stycket brottsbalken.)

Det saknas anledning att ha den begränsning som för närvarande finns för kategorin 18–21-åringar. Här bör man kunna säga att den som är 18 år och myndig bör svara för sina handlingar fullt ut. Någon särreglering för denna kategori bör således inte finnas. Sedan är det en annan sak att de straff som må ådömas 18–21-åringar likväl kommer att vara mildare än för äldre personer som begått motsvarande gärning. Det finns nämligen en allmän regel i brottsbalken (29 kap. 7 §), som stadgar att den som begått brott innan han fyllt 21 år får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

Det bör ankomma på vederbörande utskott att utforma erforderlig lagtext i de fall sådan krävs.

Hemställen

Med hänvisning till det anförda hemställs

[att riksdagen hos regeringen begär förslag till lagstiftning om statligt huvudmannskap för §12-hem på sätt som anges i motionen¹].

[att riksdagen hos regeringen begär förslag till lagstiftning om vid-

gade möjligheter till vistelse på låsbar enhet på § 12-hem på sätt som anges i motionen.¹⁾

Mot. 1989/90
Ju820

[att riksdagen hos regeringen begär förslag till lagstiftning om särskilda § 12-hem under kriminalvårdsstyrelsens huvudmannaskap på sätt som anges i motionen.¹⁾

[att riksdagen beslutar att avskaffa nuvarande möjlighet för § 12-hemmen att skriva ut intagna ungdomar på grund av att dessa omöjliggör eller allvarligt försvårar meningsfulla vård- eller hjälpinsatser för sig själva eller de andra som vistas i hemmet.¹⁾

[att riksdagen hos regeringen begär förslag till lagstiftning om sociala myndigheters möjligheter att ingripa mot unga som begår brott på sätt som anges i motionen.¹⁾

1. att riksdagen hos regeringen begär förslag till lagstiftning om snabbare utredning av brott begångna av unga personer på sätt som anges i motionen,

2. att riksdagen hos regeringen begär förslag till lagstiftning om registrering av personer under 15 år som gjort sig skyldiga till brott på sätt som anges i motionen,

3. att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad i motionen anförts om statistik över brott begångna av personer under 15 år,

4. att riksdagen hos regeringen begär förslag till lagstiftning om jourdomstolar på sätt som anges i motionen,

5. att riksdagen beslutar att upphäva 30 kap. 5 § andra stycket brottsbalken.

Stockholm den 24 januari 1990

Rolf Dahlberg (m)

Jerry Martinger (m)

Göthe Knutson (m)

Birgit Henriksson (m)

Göran Ericsson (m)

Allan Ekström (m)

Ewy Möller (m)

Charlotte Cederschiöld (m)

Filip Fridolfsson (m)

¹ 1989/90:So298